

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

ПОПОВА Світлана Миколаївна - доктор юридичних наук, професор кафедри загальноправових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ
УДК 346.9.001.73(477)

В статті розглядаються питання проведення судово-правової реформи в Україні, доводиться необхідність підвищення ролі господарського судопроизводства з розвитком ринкових відносин. В роботі також досліджуються особливості збору та оцінки доказів при вирішенні господарських спорів та розгляді економічних правопорушень, визначаються напрями підвищення кваліфікації судей господарських судів.

Ключові слова: *судово-правова реформа; господарські суди; докази, що використовуються у господарському судочинстві; використання спеціальних знань для збору та оцінки доказів; підвищення кваліфікації суддів господарських судів.*

Постановка проблеми

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в нашій країні було розроблено Стратегію сталого розвитку [1] (далі Стратегія), яка визначила мету, вектори руху та першочергові пріоритети соціально-економічних і політико-правових умов становлення та розвитку нашої держави. Основною метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та її вихід на провідні позиції в світі.

Однією з першочергових реформ, визначених цією Стратегією, є судова реформа. Її мета – реформування судустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципів верховенства права і забезпечення кожній осо-

бі права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом. Ця реформа має забезпечити функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейській системі цінностей і стандартів прав людини.

Відповідно до Стратегії, така реформа повинна проводитися у два етапи:

– на першому етапі потрібно провести невідкладне оновлення законодавства, спрямоване на відновлення довіри до судової влади в нашій країні;

– на другому – потрібно здійснити системні зміни в законодавстві: прийняття нової Конституції України й на основі відповідних конституційних змін – нових законів, що стосуються судустрою та судочинства, інших правових інститутів.

Причому, перехід України на рейки ринкової економіки значно збільшив обсяг роботи судів за рахунок господарських правопорушень і цивільних справ із захисту майнових прав громадян та юридичних осіб.

Стан дослідження

Проблемам вдосконалення господарського судочинства в нашій країні присвячена значна кількість досліджень вітчизняних фахівців, таких як Бандурка О.М., Біленчук П.Д., Головань І.В., Камлик М.І., Кондратьєв Я.Ю., Куркін М.В., Притика Д.М., Тертишник В.М. та інших. Однак багато питань реформування господарського су-

дочинства в умовах європейської інтеграції України досі ще теоретичного обґрунтування не отримало.

Тому **метою даної статті** є дослідження питань підвищення теоретичної і практичної підготовки суддів із захисту майнових прав та судового розгляду економічних правопорушень, можливості використання спеціальних економічних знань при зборі доказів у цих справах.

Виклад основного матеріалу

Як уже було зазначено, будь-яка радикальна реформа, що проводиться в державі, у тому числі судово-правова, повинна спиратися на конституційно закріплені норми. З цією метою Указом Президента України було затверджено Положення про Конституційну Комісію [2]. Основним завданням цієї Комісії є:

1) узагальнення практики виконання норм діючої Конституції України, пропозиції щодо її вдосконалення з урахуванням сучасних викликів і потреб суспільства;

2) забезпечення широкого громадського та професійного обговорення пропозицій конституційної реформи за участю провідних фахівців у галузі конституційного та інших галузей права;

3) підготовка за результатами такого обговорення законопроекту (законопроектів) щодо внесення змін до Конституції України;

4) забезпечення інформування громадськості про роботу з підготовки пропозицій щодо проведення конституційної реформи судової влади, адже, відповідно до статті 6 чинної Конституції, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [3].

Як зазначає Стратегія національної безпеки України [4], революція гідності відкрила перед нашою країною можливості для побудови нової системи відносин між громадянином, суспільством і державою на основі цінностей свободи і демократії, адже, відповідно до статті 1 Конституції, Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [3].

Невід'ємною умовою побудови в Україні демократичної правової держави, втілення

реального верховенства права є проведення судово-правової реформи, головним завданням якої є становлення сильної судової влади, здатної на підставі закону вирішувати завдання, що стоять перед правосуддям. Адже цивілізований світ уже давно збагнув, що основою будь-якої держави є правосуддя. Суд відіграє особливу роль у суспільстві та державі. Він може як вирішити долю окремої людини, так і змінити напрями розвитку всієї країни.

Водночас на сьогодні система правосуддя в Україні не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні, а міжнародні рейтинги її судової системи не викликають оптимізму. Суди нерідко використовуються в політичній боротьбі в країні за рахунок того, що вони часто перебирають на себе повноваження як парламенту, так і виконавчої гілки влади. Основними чинниками такої ситуації є:

– низький рівень правової культури та правової свідомості суспільства;

– розповсюдженість корупційних явищ у сфері правосуддя;

– недосконалість кадрового планування в системі судової влади;

– збереження факторів залежності судів від виконавчої та законодавчої гілок влади, зокрема наявність конституційних положень, які стримують посилення незалежності судів;

– абсолютизація принципу про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини; недосконалість процесуальних інструментів для захисту прав та інтересів осіб, у тому числі нерозвинена система альтернативних методів вирішення спорів;

– недосконалість методик визначення оптимального кількісного складу суддів та чисельності апарату судів відповідно до навантаження; непропорційне робоче навантаження на суддів і працівників апарату судів та відсутність механізмів оперативного вирівнювання навантаження на суддів, що знижує якість вітчизняного правосуддя;

– недосконалість бюджетного планування і управління в системі судової влади та відсутність єдиних методологічних підходів у плануванні видатків судів;

– недосконалість єдності й послідовності судової практики;

– недостатній рівень (а іноді повна відсутність) використання можливостей сучасних інформаційних систем (електронне правосуддя);

– низький рівень публічності сфери правосуддя та довіри до судової системи і до судів зокрема.

Не секрет, що деякі рішення серед тих, які прийняті у вітчизняних судах, м'яко кажучи, є суперечливими. За результатами різних досліджень, довіряють судам менше 10 відсотків громадян. Звичайні українці здебільшого заперечують саму можливість, що через суд можна довести правоту. І тому дехто після ухвалення вироків у вітчизняних судах шукає правду в європейських інстанціях. До речі, Україна є одним з рекордсменів за кількістю рішень Європейського суду не на її користь [5].

З метою усунення цих недоліків Указом Президента України було схвалено Стратегію реформування судочинства в нашій країні на 2015 – 2020 роки [6]. Таке реформування судоустрою, судочинства та суміжних інститутів повинно здійснюватися за наступними напрямками:

– підвищення професійного рівня суддів;
– підвищення прозорості діяльності суддів і рівня їх відповідальності;

– підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень суддів різних юрисдикцій;

– забезпечення прозорості й відкритості правосуддя;

– посилення гарантій здійснення адвокатської діяльності та забезпечення доступності безоплатної правової допомоги;

– реорганізація системи виконання судових рішень і підвищення ефективності виконавчого провадження;

– приведення повноважень та діяльності органів прокуратури до європейських стандартів;

– удосконалення процесуального забезпечення справедливості й права на захист під час кримінального провадження;

– підвищення рівня ефективності роботи судових і правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю та випадками корупції;

– підвищення ефективності попередження злочинів і реабілітації засуджених та вдосконалення системи виконання покарань;

– забезпечення належної координації правових інститутів і єдності інформаційної системи.

Але найважливішим напрямком реформування системи судочинства є забезпечення незалежності, безсторонності та неупередженості суддів. Адже, як наголосив Президент України П. Порошенко на засіданні Ради з питань судової реформи [7], інститути судової системи мають бути підзвітними лише громадянам і вільними від політичного впливу. Глава держави переконаний, що те, чого нині найбільше очікує суспільство, – це мир та справедливість. І саме заради забезпечення справедливості у суспільстві всі інститути судової системи та суміжні з нею структури мають працювати продуктивно, бути підзвітні громадянам України і не піддаватися жорсткому політичному тиску. Вони мають повністю відповідати критеріям та стандартам Європейського Союзу. А щоб так сталося, переконує Президент України, необхідно зосередити увагу на моральних і професійних якостях основної фігури судової системи – судді, від якої значною мірою залежить якість правосуддя в нашій країні.

Правосуддя є основною функцією державної влади, що здійснюється шляхом розгляду та вирішення в судових засіданнях господарських, цивільних й адміністративних справ зі спорів відносно прав та інтересів громадян, підприємств, установ і організацій, громадських об'єднань, а також кримінальних справ, застосування встановлених законом заходів покарання для осіб, винних у скоєнні правопорушень, або виправдання невинних. Відповідно до статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8], і суди в Україні спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

При поступовому входженні нашої держави до переліку країн з розвинутою ринковою економікою роль господарських судів у перспективі буде значно зростати, оскільки такі спеціалізовані суди сприяють розвитку

ринкових відносин і є обов'язковим їх атрибутом.

Відповідно до статті 22 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8], завданням господарських судів є розгляд справ, що виникають із господарських відносин. Причому, Господарський кодекс України [9] визначає, що під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції; виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. А учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Тому, відповідно до Господарського процесуального кодексу України [10], господарським судам підвідомчі:

- 1) справи у спорах, що виникають у процесі укладання, зміни, розірвання й виконання господарських договорів;
- 2) справи про банкрутство;
- 3) справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених до їх компетенції;
- 4) справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарськими товариствами та їх засновниками.

Більшість підвідомчих господарським судам спорів може бути передано сторонами на вирішення третейського суду.

За загальним правилом, підвідомчість цивільних справ і господарських спорів визначається законодавчими актами України. Однак, якщо в законодавчих актах підвідомчість спорів визнана нечітко, слід виходити із суб'єктного складу учасників спору. Наприклад, якщо засновниками суб'єкта підприємницької діяльності є юридичні особи, яким відмовлено в реєстрації такого суб'єкта, то ці юридичні особи вправі звернутися із заявою з цього приводу до гос-

подарського суду. Якщо ж засновниками колективного підприємства є лише фізичні особи, справи про відповідність установлених документів такого підприємства розглядаються у порядку цивільного судочинства. Якщо ж виявлені економічні правопорушення носять ознаки кримінальних злочинів, то вони розглядаються за процесуальними нормами кримінального судочинства.

Більше того, із введенням у дію кодексу адміністративного судочинства України [11] господарські спори опинилися на роздоріжжі між судами двох різних юрисдикцій – адміністративними та господарськими. Наприклад, на думку доктора юридичних наук Притики Д. і професора Богачова С., податкові правовідносини є особливим видом зобов'язальних відносин, які існують у нерозривній єдності з господарськими операціями, а саме: залежність існування податку від наявності господарської операції. Як наслідок, розгляд податкового спору неможливий без аналізу господарської діяльності, що докорінно не збігається з принципами адміністративного судочинства, які визначають, що справою адміністративної юрисдикції (адміністративною справою) є переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Тому, на думку доктора юридичних наук Притики Д., проблему розмежування компетенції між господарськими та адміністративними судами треба вирішувати на законодавчому рівні, через внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України і Господарського процесуального кодексу України [12]. У компетенції господарських судів повинні залишатися справи за позовами органів державного управління, контролю та нагляду за господарською діяльністю щодо застосування адміністративно-господарських санкцій, а також справи про банкрутство. Господарськими за своєю природою є і справи про визнання права та встановлення фактів, що мають важливе

юридичне значення для здійснення підприємницької діяльності, які також повинні відноситися до юрисдикції господарських судів.

Але в яких би судах, якої б юрисдикції не розглядалися господарські спори і справи про економічні правопорушення, судді повинні вміти збирати, повно досліджувати й давати правильну оцінку специфічним доказам, що притаманні цим справам. Одним із основних видів таких специфічних письмових доказів, притаманних господарському судочинству, є дані первинних облікових документів, записи в облікових регістрах і звітність підприємств. Однак зафіксовані в документах факти та виявлені за їх допомогою правопорушення належать не тільки і не стільки до бухгалтерського та податкового обліку, але й до всіх сторін економічної і фінансової діяльності підприємств, установ та організацій. Тому для збирання й оцінки таких доказів необхідні не лише юридичні знання, але й залучення фахівців з усіх спеціальних економічних питань.

Чинне законодавство визначає три форми використання спеціальних знань у процесі досудового слідства та судового процесу:

- 1) участь спеціаліста при виконанні слідчих дій;
- 2) проведення ревізій фінансово-господарської діяльності;
- 3) проведення судово-економічних експертиз.

Використання тієї чи іншої форми економічних знань залежить від конкретних обставин і визначається характером та складністю судових справ.

Під час дослідження таких письмових доказів між сторонами може виникнути суперечка про підробку деяких документів. Ці підробки можуть бути виявлені шляхом залучення та дослідження інших доказів або призначення спеціальних експертиз (судово-технічної або почеркознавчої). І якщо суд у процесі дослідження, порівняння, зіставлення доказів прийде до висновку про підробку документа, він усуває такий документ з числа доказів.

Суд оцінює всі докази на основі загальних правових вимог. Зокрема, оцінка дока-

зів здійснюється з дотриманням наступних принципів:

- 1) суд зобов'язаний оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням;
- 2) докази підлягають всебічній, повній та об'єктивній оцінці;
- 3) при оцінці доказів суд зобов'язаний керуватися законом;
- 4) ніякі докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили.

У результаті дослідження всіх доказів виробляється внутрішнє переконання суду стосовно змісту наданих документів, достовірності відображених у них відомостей, достатності інформації тощо. Спрямованість дослідження специфічних для господарських процесів доказів залежить від того, до якого виду вони належать за суб'єктом походження, змістом, формою і процесом формування.

Результати оцінки судом усіх доказів викладаються у рішенні, де суд повинен вказати документи, на підставі яких зроблені висновки суду, та доводи, з яких відкидає ті чи інші докази. Причому, на протипагу іншим видам державної влади, судова влада надається судді особисто, і суддя покликаний здійснювати свої повноваження незалежно від будь-яких пристрастей та стороннього впливу. З цією метою розділ IV Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8] встановлює загальні вимоги до кандидатів на посаду суддів та порядок їх призначення.

Судді, які розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, спіраючись на дані різних видів доказів, у тому числі на інформацію первинних документів, облікових регістрів, форми фінансової, податкової й статистичної звітності, акти ревізій та перевірок, повинні вирішувати широке коло питань, які належать до різних сфер економічних знань. Тому судді, пов'язані з вирішенням господарських спорів і розглядом економічних правопорушень, повинні володіти багатьма загальнотеоретичними дисциплінами, що потребуються для точної оцінки законності організації підприємницької діяльності, приватизації об'єктів нерухомості, правильності ведення бухгалтерського та податкового обліку, фінансування, кредитування й оподаткування

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання проведення судово-правової реформи в Україні, доводиться необхідність підвищення ролі господарського судочинства з розвитком ринкових відносин. У роботі також досліджуються особливості збору та оцінки доказів при вирішенні господарських спорів і розгляди економічних правопорушень, окреслюються напрямки підвищення кваліфікації суддів господарських судів.

суб'єктів господарювання, та іншими дисциплінами економічного циклу. Окрім того, такі судді повинні знати основи технологій основних галузей господарства і можливості сучасних технічних засобів збирання, передачі та обробки економічної інформації для використання її у процесі судочинства.

Для забезпечення свого належного професійного рівня судді, які розглядають справи, що виникають із господарських праводносин, та економічні правопорушення, повинні періодично проходити підвищення кваліфікації у Національній школі суддів України. Періодичність, терміни навчання та перелік дисциплін, необхідних для підвищення кваліфікації суддів господарських судів, повинні визначатися Вищою кваліфікаційною комісією суддів України.

Висновки

Однією з першочергових реформ, пов'язаних із підписанням Угоди між Україною та Європейським Союзом, є проведення судово-правової реформи в нашій державі. Зміцнення ринкової економіки в нашій країні значно підвищує роль господарських судів, які є обов'язковим елементом розвитку ринкових відносин. Основними видами доказів, притаманних господарському судочинству, є дані первинних документів, записи в облікових реєстрах і звітність підприємств. Для збирання та правильної оцінки таких доказів необхідно залучення фахівців із спеціальними знаннями і підвищенням кваліфікації суддів господарських судів у сфері економіки.

SUMMARY

The article examines the issue of judicial reform in Ukraine, have the need to increase the role of economic justice with the development of market relations. The paper also examines the features of collecting and evaluating evidence in solving economic disputes and economic offenses consideration, outlines areas of training of judges of commercial courts.

Література:

1. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». Схвалена Указом Президента України №5/2015 від 12.01.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 24 січня.
2. Положення про Конституційну комісію. Указ Президента України. – №119/2015 від 03.03.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 5 березня.
3. Конституція України. – К.: ЮРІНКОМ, 1996. – 79 с.
4. Стратегія національної безпеки України. Затверджена Указом Президента України №287/2015 від 26.05.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 29 травня.
5. Феміда знімає рожеві окуляри. // Урядовий кур'єр. – 2014 – 14 березня.
6. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки. Схвалена Указом Президента України №276/2015 від 20.05.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 26 травня.
7. Державі потрібні незалежні суди. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 28 травня.
8. Закону України «Про судоустрій і статус суддів». В ред. Закону №192-VIII від 12.02.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015 – 25 березня.
9. Господарський кодекс України. // Офіційний вісник України. – 2003 – №11.
10. Господарський процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами. – К.: Юстиніан, 2004. – 670 с.
11. Кодекс адміністративного судочинства України. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 17 серпня.
12. Притика Д. На роздоріжжі між судами різних юрисдикцій. // Урядовий кур'єр. – 2009. – 28 жовтня.